

Адилеттүүлүккө жол: Адам укуктарынын сакталышын камсыздоо үчүн жергиликтүү деңгээлдеги жарандык ортомчу органдарды түзүү

Автору: Дайнеш Нараян Суддакар
Текшерген: Нэнси Л. Пиерсон

Киришүү

Кыштактагы элдер топтолушуп, Кыйноонун курмандыктарын коргоо борбору - КККБ (Center for Victims of Torture) тарабынан окутулуп даярдалган медиаторлор (ортомчулар) медиация (ортомчулар аркылуу сүйлөшүү) чогулушуна келишет. Ортомчулар кыштак элинин арасында «волонтерлер» катары таанымал. Өтүп бара жаткан адамдар эл чогулган жерге, чогулушта эмне жөнүндө сөз болуп жатканын угуу жана көрүү үчүн токтошот. Медиатор келген элге салам айтып, чогулуштун эрежелери менен тааныштырып өтөт. Талкуулануучу маселе тууралуу кабар берип, медиация (ортомчулук жыйыны) болушун талап кылган тарап жагдайды түшүндүрүп жана эмне себептен ортомчулук талап кылынгандыгын айтып берет. Андан соң жыйналган топ жооп берүүчү тараптын пикирин угат. Ар бир тарап өз идеялары жана көз караштарын сунуштаган колдоочулары менен келген. Адатта, тараптар жана чогулган эл ар түрдүү чечимди сунуштаган узак талкуулардан кийин, биринчи жана экинчи тарап өз ара макулдашууга келишет. Эки тарап тең макулдашуу кагазына кол коюшуп, элдин астында бири бирине кол беришет. Ортомчулардын бирөө, адатта ал Төрага, келген элге ыраазычылык билдирүү менен, чогулушту жабык деп жарыялайт. Мына ушинтип ортодогу талаш эч кандай полициясыз, же болбосо адвокатка жана сотко төлөмдөрсүз эле чечилди. Баары ичинен тынчтанып, ыраазылык сезимдер менен күндөлүк тиричилигине кайра киришти.

Мындай көрүнүштөр **Чыгыш Непалдын Илам(Иам), Жапа(Иара)** жана **Саптари(Saptari)** деген үч аймагындагы кыштактарда адатка айлана баштаган. Мындай адат элдин ичиндеги «биз биргебиз» деген сезимди кандайдыр бир деңгээлде күчөттү. Элдик ортомчулар комитеттери жүздөгөн иштерди талаш-тартышсыз эле чечип, көптөгөн иштерди формалдуу соттук кароого берүүнүн алдын алып, ошону менен бирге элди убакытты жана каражатты бекер эле сарптоодон сактап калды. Анын үстүнө, талашып жаткан эки тараптын ортосунда жакшы мамилелерди калыбына келтирүү да мүмкүн болду. Дагы бир пайдалуу жагы – бул ишти формалдык соттук кароо процессинде полиция кызматкерлери жана башка расмий кызматкерлер тарабынан колдонулушу мүмкүн болгон кыйноолордун жана адамгерчиликсиз мамилелердин алдын алуу эле. Баарынан да, бул ортомчу комитеттери адилеттүүлүккө жетүүнүн, айрыкча жакыр адамдар, аялдар жана кемсинтилген топтор үчүн, оңой жолун сунуштап берди.

Адегенде, 2001-жылы КККБ өзүнүн ишин «Адам укуктары жана ортомчулар комитеттери» (АУОК) менен баштаган. Ал комитеттер эркектер жана

аялдардан түзүлүп, анын системасы кеминде 25 пайыз аялдарды жана калктын төмөн катмарларынын өкүлдөрүн катыштырууга негизделген. Аялдар тарабынан башкарылган Аялдардын Тынчтык Комитеттеринин (АТК) түзүлүшү менен, бул тактика дагы өзгөрдү. Бул аялдар үчүн жоон топтун алдында көтөрүүгө ыңгайсыз болгон маселелердин чечилишине шарт түздү. АУОК да, АТК да жогоруда аталган үч аймакта адилетүүлүккө жетүүнү жакшыртып, жана бийликтин динамикасын өзгөртүүгө салымын кошуп келет.

Бүгүнкү күндө үч аймакта 90 АУОКтор жана 90 АТКлар Айылды Өнүктүрүү Комитетинин деңгээлинде түзүлүп, 810 АУОК болсо аймактын деңгээлинде иштеп жатышат. АТКлар 8000 ге жакын аялдарды маалымдуулукту жогорулатуу программаларына катыштырып, ал эми 4865 аялга адам укуктары, укуктун негиздери жана ортомчулук кылуу шыгы боюнча айтканын тренингдерди өткөрдү. Тренингден өткөн аялдардын ичинен 1993ү азыркы учурда волонтер катары иштешет. Баары болуп 1273 ортомчулук менен каралган талаштардын 964ү ийгиликтүү чечилген. Ага кошумча, 24 аялга формалдык сотто каралган 28 иш боюнча укуктук жардам көрсөтүлдү. Бүгүнкү күндө үч аймакта жайгашкан 90 Айылды Өнүктүрүү Комитеттери боюнча жергиликтүү 5670 эркектер жана аялдар ортомчу катары даярдыктан өтүштү. Бул адамдар кыштактардагы ортомчу болуу үчүн адам укуктары, укуктун негиздери, ортомчулук кылуу жана талаштарды чечүү боюнча сабак алышып, алган билими-тажрыйбаларын жергиликтүү элдин пайда болуп жаткан талаш-тартыштарын тынчтык жолу менен чечүүгө арнашат. Жалпы саны 3939 болгон жергиликтүү талаштардын ичинен, ушуга чейин 3107си АУОК жана АТКлардын жардамы менен натыйжалуу чечилди.

АУОКтордун жана АТКлардын ийгилигинин далили катары Айылды Өнүктүрүү Комитеттеринин башкармалыктары тарабынан аларга жыл сайын каражат бөлүнө баштагандыгын айтсак болот. Мындай көрүнүш программаны туруктуу алып кетүүдө өтө чоң мааниге ээ. Балким, мында АУОКтор менен АТКлардын формалдык адилеттүүлүк системасынын форумдары (соттор, райондук администрация, полиция ж.б.у.с.) тарабынан ачык таанылышы да маанилүүдүр. Ортомчулардын аты-жөнү райондук соттордун жарыя тактайларында илинип турат. Буга кошумча, полиция тарабынан оң маанайдагы өтүнүчтөр, ал эми башка Айылды Өнүктүрүү Комитеттеринен ал жерде да ушундай программаны ишке ашыруу сунуштары келип түшө баштады.

Бул макалада айылдарда ортомчулук кылуунун жалпы эрежелери, ошондой эле АТКлар мындай тактиканы аялдар маселесине кантип колдоно ала турганы тууралуу баяндалат. Тактика айылдагы бай жана колунда мансабы бар адамдарга карата даттануу арыздарына каражат жана убакыт коротпостон туруп, адилеттүүлүккө жетүү жолун көрсөтөт. Ошондой эле тактика аркылуу кыштак жашоочулары ортомчулук кылганга үйрөнүп жана негизги мыйзамдар менен адам укуктары боюнча жалпы маалымат алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Баарынан да, бул тактика аялдардын лидер болуусуна, алардын жекече жана коллективдүү муктаждыктарын өз демилгелери менен чечүүгө көмөк көрсөтөт.

Жалпы маалымат: айылдагы ортомчулук комитеттери кайдан келип чыкты?

Кыйноонун курмандыктарын коргоо борбору (КККБ) жер-жерлерде кыйноо маселесинин, адам укуктарынын жана жазаны аткаруу системасын реформалоонун үстүндө иш алып баруунун натыйжасында, жөн гана жаза аткаруу системасын жакшыртууга басым жасабастан, ошону менен катар айыл-кыштактардын деңгээлинде адам укуктары боюнча маалымдуулукту жогорулатууга да көңүл буруу зарыл экендигине ынанды. Натыйжада, жергиликтүү деңгээлдеги социалдык адилеттүүлүккө жетүү максатында айылдарда ортомчулук кылуу концепциясы тактика катары пайда болду.

Непалдагы КККБ жергиликтүү маанидеги, кылмышка байланышпаган талаштарды чечүүчү системаны жаратты. Бул адамдарды көрсөтмө берүүгө мажбурлап, кыйноонун алдын алган өзгөчө жаңы тактика болуп калды. Ошондой эле полицияга арыз менен баруу муктаждыгынын да азайышына өбөлгө түзүлдү. Бул жакырлар, аялдар жана мүмкүнчүлүгү чектелген азчылыктар үчүн адилеттүүлүккө жетүү жолу болуп калды.

Адегенде КККБ айылдарда адатта пайда болуучу талаштардын түрлөрүн аныктоо максатында изилдөө жүргүздү. Эгер буга чейин айыл жашоочуларынын көпчүлүгү талаштар менен полицияга гана кайрылууга болот деп эсептеп келишсе, КККБ болсо көп конфликттер полициянын кийлигишүүсүз эле чечиле тургандыгын аныктады. Натыйжада, КККБ айыл лидерлери үчүн, айрыкча аялдар менен маргиналдашкан, Далиттер, же болбосо кол тийбестер кастасы топторунун өкүлдөрү үчүн тренингдердин курсун уюштурду. Бул курс укукка таянган ортомчулук менен айылдагы талаштарды чечүүгө арналган. Жергиликтүү элдин ичинен адамдар волонтер ортомчу катары дайындалып анан даярдыктан өтүшөт. Айылдагы ортомчулук аркылуу кылмышка тиешеси жок бардык талаштар боюнча ар бир адам жашына, жынысына, социалдык абалына, катмарына(кастасына) карабастан чечим издей алат. Ортомчулар тараптарды макулдашууга мүмкүн болгон бир нече жолдорду карап чыгууга чакырат. Адатта, жагдайдан чыгуунун жолдору тараптардын өздөрүнөн, же болбосо чогулган элден келип түшөт. КККБ иштеп чыккан бул ыкма ортомчуларга андан аркы укуктук кадамдарды жасоонун кереги бар же жок экендигин аныктоодо жардам берет. Мунун өзү колунда барларды ортомчулук чогулушуна өз ыктыяры менен барышын камсыздайт, анткени колунда жоктордун тарабында күчтүү жактоочу турат.

Айылдардагы Ортомчулук Долбоору үч жылдык пилоттук долбоор катары 2001-жылдын март айында башталган. Ошондан бери долбоор КККБ аткарган негизги иштердин бири болуп калды. Ал Непалдын Илам, Жапа жана Саптари деген¹ үч аймагында Непалдагы Эл Аралык Өнүгүү Департаменти (DFID)-Мамлекеттик Колдоо Көрсөтүү Программасынын (ESP) жардамы менен ишке киргизилди.

Жергиликтүү эл жана бейөкмөт уюмдар менен биргеликте иш алып баруу бул долбоордун негизги тактикасы болду. Пилоттук долбоор жемиштүү болгонуна

---

¹ Непалда баардыгы болуп 75 аймак бар.

байланыштуу Айылдардагы Ортомчулук Долбоору дагы үч жылга – 2007-жылдын майна чейин узартылды.

Долбоорун узак мөөнөттүк стратегиясы болуп бардык адамдар, айрыкча аялдар, жакырлар жана маргиналдашкан топтор үчүн адилеттүүлүккө жетүү мүмкүнчүлүгүн түзүү жана аны жакшыртуу саналат.

Долбоордун дагы бир маанилүү максаты – бул адам укуктары жана укуктун негиздери боюнча айылдагы маалымдуулукту жогорулатуу, жана лидерлик сапаттарды өнүктүрүү. Бул айылдын жашоочуларына өз укуктарын билүү, аткаруу жана коргоо жөндөмдүүлүгүн берет.

Пилоттук мөөнөттө КККБнын Айылдардагы Ортомчулук Долбоору ар бир үч аймактын 15 Айылды Өнүктүрүү Комитеттеринде (АӨК) ишке ашырылды. Баары болуп 45 Адам укуктары жана ортомчулук комитеттери (АУОК) АӨК деңгээлинде, ал эми 405 аймактык деңгээлде түзүлдү. Ошентсе да, аялдардын айрым көйгөйлөрүн жалаң аялдар арасында, эркектердин катышуусуз чечүү оң экени айкын болду. Натыйжада, Аялдардын тынчтык комитеттери (АТК) түзүлүп, аларды аялдар өздөрү башкара башташты.

Долбоор олуттуу түрдө ишке кире баштагандан тартып, 45 АТК ошол эле аймактарда түзүлдү. 2004-жылдан бери дагы 15тен АУОК жана АТКлар түзүлүп, АӨК деңгээлинде иштей башташты. Бүгүнкү күндө 810 АУОК аймактык деңгээлде жана 90 АУОК менен 90 АТК АӨК деңгээлинде иштеп жатышат.

2001-жылдын орто ченинен тартып АУОК комитеттери талаштарды чечүү боюнча толук кандуу иш алып келе жатышат; АТКлар болсо 2002-жылдын аягынан баштап ишке киришти. АӨК жана аймактык деңгээлдеги АУОКтор менен АТКлар азыр жергиликтүү калк арасында белгилүү уюмдар болуп калышты, буга комитеттерге катталып жаткан иштердин санынын өсүшү күбө боло алат. Ортомчулуктун укукка таянган ыкмасы, ага кайрылуу оңой болгондугу, тааныш волонтерлордун болушу жана алардын нейтралдуу жагдайда иш алып барышы жогорудагы ийгиликке алып келди. Аталган шарттар аялдарды, жакырларды жана башка кемсинтилген катмардагы элдерди ортомчулук комитеттерине тартты. Талаштарды чечүү менен бирге ортомчулук комитеттери каралып жаткан иштер боюнча тараптардын алдын ала макулдугу менен жазуу жүргүзөт. Ошентсе да, эгер тараптар эч кандай документ түзүлбөстүгүн талап кылган учурларда, жазуу жүргүзүлбөйт.

Непалдагы аялдардын статусу (укуктук абалы)

2001-жылдагы эл каттоонун жыйынтыгы боюнча Непалда аялдардын саны 11,6 миллион калктын жарымынан бир аз көбүрөөк бөлүгүн түзөт (50.05 пайыз)². Ошого карабастан, өлкөдө аялдардын укуктук абалы төмөн болгондугуна байланыштуу, аларга эркектер менен бирдей укуктарга, байлыктарга (ресурстарга) жана мүмкүнчүлүктөргө жол берилген эмес. Адатта аялдардын укуктук абалы аларга берилген жылып жүрүү эркиндиги, никеге турууда тандоо мүмкүнчүлүгү, негизги укуктар, алардын үй-чарбасындагы орду жана

² Борбордук статистика бюросу, 2002-ж, Непалдагы 2001-жылкы эл каттоо, Улуттук отчет, Катманду: Улуттук пландаштыруу комиссиясы, НМГ.

жергиликтүү деңгээлде чечим кабыл алууга катышуу мүмкүнчүлүктөрү менен аныкталат. Непалдагы аялдардын көпчүлүгү негизги укуктарынан жана маанилүү мүмкүнчүлүктөрдөн ажыратылган. Бир нече жолу алып барылган изилдөөлөр көрсөткөндөй, көптөгөн маданий топтордун арасында аялдардын заманбап ресурстарга (билим алуу, тренингдерди өтүү, ж.б.), мурдатан бери келаткан жана жаңыдан түзүлгөн байлыктарга (жер, машина, жумуш орду) укугу, же болбосо чечим кабыл алуудагы ээлеген орду(никеге туруу, үй-бүлөлүк мамилелер, ж.б.) аябай эле чектелген. Ошентсе да аялдардын укуктук абалы алар кайсы маданий топко тиешелүү экендигине карата айырмаланат. Негизинен алганда, көптөгөн өнүгүп келаткан өлкөлөрдөгүдөй сыяктуу эле аялдарга үстөмдүк кылуу байкалат.

Мыйзам боюнча, Непал Падышачылыгынын 1991-жылдагы Конституциясы бардык жарандар мыйзам астында бирдей корголууга тийиш экендигин белгилөө менен аялдарга тең укуктуулукту берген. Ошондой эле Конституцияда жарандардын коомдук (мамлекеттик) кызматтардан пайдаланууда укуктары бирдей жана аларды кастасы, дини, расасы, жынысы, уруусу, ж.б. белгилери боюнча дискриминациялоого жол берилбейт деп көрсөтүлгөн³. Буга кошумча, Конституция аялдар жана бей-бечара жарандарды коргоо үчүн атайын жоболорду бекиткен. Ошондой эле Непал Бириккен Улуттар Уюмунун Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө Конвенциясына (CEDAW) кол койгон.

Акыркы убакта, аялдардын укуктарынын маанилүүлүгү тууралуу маалымдуулук жогорулап келатат. Непал өкмөтү аялдардын укуктарын коргоо жана алга жылдыруу боюнча атайын эрежелерди жана пландарды кабыл алган. Мындай саамалык Аялдардын маселелери боюнча Министрлигин жана Улуттук Аялдар Кеңешин аялдардын укугун коргоочу уюмдарды колдоого үндөдү. Ал аялдардын билим алуу, жумушка орношуу, ден-соолугун чыңдоо жана коомду башкарууга катышуу ж.б. мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу боюнча стратегиясын, ошондой эле аялдардын өнүгүү боюнча иш-чаралардагы ролун жогорулатуучу активдештирүү саясатын иштеп чыкты. Ошентсе да, булардын баарын ишке ашыруу өтө төмөн деңгээлде. Дискриминациялоо аялдардын жашоосунун бардык аспектилеринде - үй-бүлөдө, коомдо, саясатта жана мамлекеттик башкарууда дагы эле уланып келе жатат. Мамлекеттик кызматты алып баруу жана көптөгөн өнүктүрүү программалары негизинен алганда, гендердик маселелерге ийкемдүү эмес. Аялдардын ден-соолукту чыңдоого, билим алууга, жумушка орношууга, ата-энелик жана мүлккө болгон укуктары да чектелген.

Патриархалдык маданият, ошондой эле саясат жүргүзүү деңгээлинде аялдардын добушунун жоктугу – аялдардын укуктук абалын жакшыртууга коркунуч келтирген башкы эки жагдай болуп эсептелет⁴. БУУнун Өнүктүрүү программасы (UNDP) өзүнүн Непалдагы гуманитардык өнүгүү жөнүндө 2002-жылдагы отчетунда айкын көрсөткөндөй, жеткиликтүүлүк, тең укуктуулук

---

³ Улуу Даражалуунун Өкмөтү, мыйзам, Адилеттүүлүк жана Парламенттик иштер Министрлиги, 1991-ж., 2047 Непал Падышалыгынын Конституциясы (1991), Катманду: Мыйзамдарды башкаруу кеңеши.

⁴ Шреста Сурия 1999-ж., Непалда бийликтин бөлүштүрүлүшү, Лалитпур: Непал башкаруу кызматчыларын даярдоо колледжи, Башкарууну нускоо бөлүмү

жана күчтөндүрүү принциптерине таянган саясатка жана мыйзамдарга карабастан, коомдун алсыз катмарларынын байлыктарга жетүү укугу чектелген жана жергиликтүү башкаруу деңгээлинде чечим кабыл алуу добушуна ээ эмес. Айрым учурларды эске албаганда, аларды кардарлар комитеттерине, жергиликтүү уюмдарга жана мамлекеттик уюмдарга тартуу жана катыштыруу да негизинен алганда үстүртөн эле жүргүзүлүп келет⁵.

Аялдар менен бей-бечаралар же өздөрүнүн укуктарын билишпейт, же болбосо жакырчылыктан жана үстөмдүктүн астында калуудан улам алардын коомдогу ээлеген орду өз укуктарын ишке ашырууга жол бербейт. Ушундан улам конституциялык жоболор жана мамлекеттин саясаты, диний ишенимдерден жана коомдук-маданий үрп-адаттардан келип чыккан дискриминацияны жокко чыгарууга алы келбеди. Жыйынтыктап айтканда, аялдардын мыйзам же коом аркылуу адилеттүүлүккө жетүү жолу чоң кыйынчылыктар менен коштолгон.

Непалда талаштарды чечүү адаты РАСМИЙ ФОРУМДАР

Непалдын расмий адилеттүүлүк системасы көпчүлүк эл, алардын ичинде колунда жоктор, аялдар жана бей-бечаралар үчүн кол жеткис. Көптөгөн айылдыктар бул системадан чоң аралыктардын (географиялык, социалдык жана экономикалык), татаалдаштырылган формалдык процедуралардын, жана кымбат баалардын натыйжасында ажырап калышкан. Мыйзамдарга жана конституцияга карабастан, көптөгөн мамлекеттик органдар адилеттүүлүк жана натыйжалуулук жөнүндө кабыл алынган эрежелерди тутунушпайт. Сот системасы, полиция жана жазаны аткаруу системалары дээрлик иштебейт, жана көп тараптан алып караганда, гумандуулукка жооп бербейт. Система күчтүүлөргө – акчасы, мансабы, билими же дагы башка артыкчылыктары бар адамдарга карата багытталган⁶.

Конституцияда сот системасынын чоң бийликке ээ экендиги жазылганы менен, жогоруда айтылган себептерден улам, элдин сотторго болгон ишеними жоголгон. Элди тынчсыздандырган нерселер – бул соттордун иштебегендиги, системадагы коррупция, иштин жакшы уюшулбагандыгы, сот саясаты жана башка социалдык-экономикалык факторлор. Жыйынтыктап айтканда, сот адилеттүүлүгүн кыска мөөнөттүн ичинде ишке ашырууда соттордун натыйжасыздыгы айкын болду. Узакка созулган, татаал жана көп каражатты талап кылган (адвокаттардын кызматы үчүн төлөмдөр, жол кире акысы, ж.б.) процедуралардан улам көп адамдар сот системасына кайрыла алышпайт. Орточо эсеп менен алганда, болгон талаш иштердин 15 гана пайызы Непал сотторуна берилет. Буга кошумча, жакыр адамдарга көрсөтүлгөн укуктук жардам канааттандыраарлык эмес.

Колунда жоктор бул жагдайдан чыгуу үчүн райондук администрация (акимчилик), райондук токой чарба башкармалыгы, жер реформасы боюнча башкармалыгы жана полиция сыяктуу квази-соттук мекемелерге кайрылып

---

⁵ UNDP, 2003-ж., 2002-жылдагы Непалдын гуманитардык өнүгүүсү жөнүндө отчет, Лалитпур, Катманду: UNDP-Nepal.

⁶ Шреста Сурия 1999-ж., Непалда бийликтин бөлүштүрүлүшү, Лалитпур: Непал башкаруу кызматчыларын даярдоо колледжи, Башкарууну нускоо бөлүмү

келишти. Бул мекемелер өздөрүнүн ишине байланыштуу талаштарды чечип берип жатышты. Ошентсе да коррупция бүт мекемелерге тарап кеткенине байланыштуу, ал жерлерде да артыкчылык бийлиги жана байлыгы барларга берилип келет. Жыйынтыгында, бул мекемелерге болгон ишеним да акырындап сууй баштайт, бирок адамдар өз даттанууларын мыйзамдуу калыпка салуу максатында дагы эле аларга кайрылышат.

Полициядагы жагдай өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Адамдардын полицияга болгон көз карашы терс, анткени алар полициядан алгылыктуу жардам болоруна ишенбей калышкан. Айыл жеринде полиция тарабынан кыйноо жана жыныстык кол салуу (жадагалса зордуктоо) кеңири таралган көрүнүш. Көйгөйдү андан бетер ырбаткан жагдай – бул полициянын каарына каршы сүйлөө андан да көп кыйынчылыктарды туудургандыгы. Ушундай турмуш чындыгына карабастан, элдер кайсы гана иш болбосун адегенде полицияга кайрылышып, алардан адилеттүүлүктү жана талаштын чечилишин күтүшөт. Өз кезегинде, полиция айылдардагы тартипти сактоо иштерин жүргүзүү мезгилинде бир далай иштерди чечет, а бирок адатта бул мыйзамга жана полициянын мандатына туура келбейт. Ошондуктан, алар талаштарды чечкен учурда да, бул кызмат абалынан пайдалангандык болуп саналат. Күч менен чечилген мындай талаштар көбүнесе бийлик жана байлык адамдарынын пайдасын көздөгөнү айтпаса да түшүнүктүү.

Расмий форумдар

Талаштарды чечүү боюнча расмий форумдар көп убакыттан бери колдонулуп, алар салтка айланган жана заманбап эрежелерге таянып өткөрүлөт. Непалда салтка айланган талаштарды чечүү жолу адатта тууган-уруктардын топтолушу, уруу кеңештери, айыл башчыларынын катышуусу, диний жыйналыштар жана башка жергиликтүү форумдар аркылуу өтөт. Бул системалардын башкы көздөгөн максаты – коомдук тартипти сактоо. Мунун тарыхы узун жана бул салт дагы эле колдонулат.

Эл үчүн майда-барат маселелер менен сотко кайрылуу пайдасыз болгондуктан, мындай системалар Непалдын көп аймактарында маанилүү ролду ойноп келатат. Натыйжада, Непалдын айыл-кыштактарында айылдык, жергиликтүү, диний жана саясий лидерлер талаш иштерди жөнгө салышып, эл болсо аларды расмий органдарга караганда жакшыраак иштешет деп эсептешет.

Мындай форумдардын кемчиликтери бар, анткени алар көбүнчө талаш маселени күч менен чечишип, тараптардын укуктарына же болбосо негизги адам укуктарына көңүл бурушпайт. Талашты чечүүчүлөр ишти жакшы жыйынтык менен чечүүгө даярдалбагандыктан, адатта тараптар кабыл алынган чечимге канааттанбай кала беришет.

Буга альтернатива катары, КККБ сунуштаган жана адам укуктары, укуктун негиздери, талашты чечүүдө ортомчулук кылуу шыгы боюнча атайын тренингдерден кийин өткөрүлгөн ортомчулук процесси жергиликтүү элге эки

тараптын тең кызыкчылыктарын эске алган чечимге келүү мүмкүнчүлүгүн берет⁷.

Айылдарда ортомчулук кылуу тактикасынын негизги өзгөчөлүктөрү

Айылдарда ортомчулук кылуу тактикасынын негизделиши – бүт тараптардын катышуусу жана укукка негизделген жол менен эл агартууга жана маалымдуулукка алып барат. Конфликте тургандар үчүн бул тактика аларга өз ыктыяры жана жагдайды түшүнүү менен чечимге келүүгө көмөктөшүп, ошол эле учурда бей-бечаралардын статусун көтөрүүнү камсыз кылат.

Тактиканын бир эң жакшы жагы – бул волонтердук негиздеги программа болуп саналат; ага каалаган кишилердин баары, алардын ким экендигине карабастан катышканга укугу бар. Мындай ачык мамиле элдерди активдүү болууга үндөөдө эң жогору натыйжаларды берди. Аялдардын АУОКко жана АТКга катышуусуна өзгөчө артыкчылык берилет. Ортомчулук программасы «брондоо системасы» тибинде уюштурулган. Мисалы, ар бир АУОКтун кеминде 25% пайызы аялдар жана жергиликтүү калктын түзүлүшүнө карап, керектүү деңгээлде маргиналдаштырылган(кемсинтилген) топтор болушу шарт. АТКлар болсо толугу менен аялдардан туруп, жана аялдар тарабынан башкарылат.

Айым С.нин окуясы

Билимдүү айым С. Жапа аймагында жашаган үй-бүлөнүн эң кичүү келини болчу. Анын балдары жок эле, ал эми күйөөсү болсо Сауд Аравиясында иштетчү.

Жергиликтүү базардагы ишкер мырза Б. Индияга такай каттачу, бирок ал эмне максатта сапар тартып жүргөнүн эч ким билчү эмес. Күндөрдүн биринде, мырза Б. айым С.ни базарда жолуктуруп калат да, ага татыктуу жумуш таап берерин айтып, ишендирет. Эртеси күнү, айым С. үйүнөн жоголуп кетет. Айыл ичинде бул жаңылык тез эле тарайт. Айылдык эки киши айым С.нин үйүнө келишип, алар айымдын мырза В. менен жергиликтүү базардан Джипке отуруп жатканын көрүшкөндүктөрүн айтышат.

Ошол эле күнү айым С.нин кайнатасы АӨКкө барып, иш козготот. АӨКтүн төрагасы АУОКтун төрагасын баш кылып, айым С.нин жоголгондугун иликтөө тобун түзөт. Кантсе да, арадан бир нече күн өткөндөн кийин айым С. айылда кайрадан пайда болду. Бул убакыт ичинде айылда ал жөнүндө түрдүү ушак-айыңдар тарап кеткен болчу, себеби жергиликтүү эл аялдардын жүрүш-турушуна өтө олуттуу мамиле жасашат. Күйөөсүнүн үй-бүлөсү ага аябай ачууланып, аны үйгө киргизбей коюшту. Үйгө кире албагандан кийин, ал АӨКкө барып, АУОКтун төрагасынын орун басары менен сүйлөштү. Ал болгон окуяны баштан аяк айтып берди; аны кантип Индиядагы Силигуру деген кичинекей шаарчадагы сойкулар үйүнө сатып жиберешкендиги жана кантип ал жактан качып чыккандыгы тууралуу төкпөй-чачпай баяндады.

АУОКтун төрагасы менен мүчөлөрү айым С.нин үйүнө барышты. Айым С. күйөөсүнүн туугандарынан үйгө киргенге уруксат сурады, бирок таза абийир маселеси

⁷ Четри Р.Б. жана С.П. Каттел, 2004-ж. Непалда талаштарды чечүү - анын коомдук-маданий келечеги, Катманду: Кыяноонун курмандыктарын коргоо борбору (КККБ).

кайрадан козголуп, алар айымдын үйдө жашап калуусуна каршы экендигин айтышты. АУОКтун мүчөлөрү айылдын жашоочулары менен чогуу айымдын үйүнүн маңдайында ортомчулук чогулушун башташты. Кызуу талкуулардан кийин, бир чечимге келишип, үй-бүлө мүчөлөрү аялдын кайра үйгө келишине макул болушту. Мына ушинтип, АУОКтун мүчөлөрү айым С.нин үйүнө кайрылышын чечип беришти.

Бир катар изилдөөлөрдү өткөргөндөн кийин, КККБ жергиликтүү деңгээлде расмий эмес адаттарды жана системаларды иштеп чыгуу муктаждыгы бар экенин аныктады. Айылды Өнүктүрүү Комитеттери (АӨК) буга чейин уюшулган мекемелерди башкарышат. Биздин тактика болсо АӨКтүн структурасын жергиликтүү талаштарды чечүүгө колдонот. Алардын расмий адилеттүүлүктү ишке ашыруу форумдарына катышышы айылдын элине, айрыкча аялдарга, жакырларга жана бей-бечараларга коопсуздукту, тынчтыкты камсыз кылуу жана адилеттүүлүккө жетүү мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Ар бир АУОКту жана АТКны түзүү үчүн КККБ шериктеш бейөкмөт уюмдары менен чогуу иш алып барат.

КККБнын долбоору жергиликтүү деңгээлде талаштарды чечүүчү волонтерлерге колдоо көрсөтүп, АӨКтөрдө жөндөмдүүлүктү жогорулатуу тренингдерин уюштурат жана аймактардагы шериктеш бейөкмөт уюмдардын ишине такай көзөмөл жүргүзүп турат. Эң башында КККБ бул шериктештери менен ар бир АӨКтө 100дөн кишини окутуу иштерин жасады.

Аялдардын Тынчтык Комитетинин (АТК) пайда болушу

АТК түзүү демилгеси айылдарда ортомчулук кылуу программаларын ишке ашырылып жаткан маалда келип чыкты. Иш башталгандан бир жылдан жана биздин ишке баа берүү боюнча биринчи жыйынтыгыбыздан кийин, айылдарда ортомчулук кылуу долбоорун ишке ашыруучу топ аялдардын иштерин өзүнчө карай турган атайын бөлөк комитет түзүү керектигин билди. Конфиденциалдуулукту сактоо максатында, айрым маселелерди эки жыныстын тең өкүлдөрү катышкан жоон топтун астында талкуулоо оңтойсуз болду. Баарынан да, аялдар өздөрүнүн чыныгы көйгөйлөрүн эркек ортомчуларга ишенип берүүдөн тартынышты. Ортотчулар көп учурларда мындай маселелер боюнча алаштарды чече албай калып жатышты. Ошондуктан КККБ бейөкмөт уюмдар жана жергиликтүү эл(алардын ичинде ортомчулар) менен кеңешкенден кийин, аялдардын маселелери боюнча иштей турган жана айыл жеринде басым жасоочу топ боло турган өзүнчө комитет түзүү чечимине келди.

АТКлар ар кандай талаштарды карай алат, бирок негизинен аялдардын маселелерине көңүл бурат. Мындай адат аялдарга бардык ар түрдүү маселени ээн-эркин жана жөнөкөй жол менен көтөрүп чыгуу, ал эми аял ортомчуларга болсо чечим кабыл алууда чындап катышуу мүмкүнчүлүгүн берди. Бул, өз кезегинде, аялдардын үйдөн тышкары ойногон ролун алардын күйөөлөрү, үй-бүлөлөрү жана эл тарабынан таанылышын жогорулатты.

АТКнын негизги масаты – бул аялдарга адилеттүүлүккө жетүүнүн оңой жолун берүү. Непалдагы аялдардын арасында маалыматтуулук өтө төмөн, ошондуктан алар экономикалык жактан эркектерден көз каранды жана

алардын ресурстарга болгон укуктары чектелген. АТКнын дагы бир жакшы жери, ал аялдарга чечим кабыл алууга катышуу үчүн эркектерден уруксат алуу керек деген ишенимден арылууга шарт түзөт. Мына ушинтип АТК аялдардын укуктук абалын көтөрүүнү жана аял укуктары менен жалпы адам укуктарын коргоону көздөдү.

АУОКтор сыяктуу эле, АТКлар аялдарды уюштуруп, аларга тренингдерди өткөрүү менен негизги укуктар жөнүндө маалыматын жогорулатып, талаш болгон маселелерин өз ара чечүү үчүн чөйрө түзүп берди. Мындай жол менен бул ортомчулук комитеттери аялдарга өз укуктарын коргоодо жана ишке ашырууда, адилеттикке жетүүдө чогуу күрөшүү мүмкүнчүлүгүн берди. Дагы бир жакшы жетишкендик – бул аялдарга социалдык-маданий, экономикалык жана укуктук жактан колдоо көрсөтүү аркылуу, алардын жаңы лидерлик ролун өнүктүрүү болуп калды.

Тактиканы ишке ашыруу кадамдары **КИМ МЕНЕН ЖАНА КАЙСЫ ЧӨЙРӨДӨ ИШ АЛЫП БАРУУНУ ТАНДАП АЛУУ**

Программанын пилоттук этабында (2001-2004-жылдары) Чыгыш Непалдын Илам, Жапа жана Саптари деген аймактары, алардын ичинде 45 Айылды Өнүктүрүү Комитеттери (АӨКтөр) тандалып алынды. Бир жылдан кийин аялдар үчүн өзүнчө комитеттер түзүлдү. Пилоттук этап ийгиликтүү аяктаган соң, программа дагы үч жылга узартылып, ар бир аймакта дагы кошумча 15тен АӨКтөр түзүлдү.

Аялдардын Тынчтык Комитеттери (АТК)

тарабынан каралган талаш иштер:

- *Мушташуу, тилдешүү жана оозеки кемсинтүүлөр*
- *Үй-бүлөлүк зомбулуктун башка түрлөрү*
- *Менчикке байланышкан (мүлктү бөлүштүрүү укуктары)*
- *Никеге турууга жана ажырашууга байланышкан*
- *Дискриминациялоо (жыныстык, касталык, ж.б.)*
- *Экономикалык бүтүмдөр*
- *Жер-чек ара маселелери*

Үч аймакты тандап алуунун негизги себеби

Пилоттук долбоор үчүн биз Непалдын Чыгыш Өнүктүрүү Регионунан үч аймакты тандап алдык. Бул үч аймак Непалда толук мүнөздөмө берет деген

тыянакты биз алардын географиялык жайгашышын, элдин катмарын, касталык түзүлүштү жана талаш иштердин санын эске алып чыгардык. Ошондой эле биз Непалда болуп жаткан көтөрүлүштөн азыраак жабыр тарткан аймактарды тандадык.

Непалдын Чыгыш Өнүктүрүү Региону үч зонадан жана 16 аймактан (округдан) турат. Зоналар – булар ар башка экологиялык региондор (Тоолор, адырлар жана талаа-түз). Биздин долбоорго кирген аймактар (округдар) аздыр-көптүр ушул көп түрдүүлүктү өзүнө камтыйт.

Аймактар боюнча жалпы маалымат:⁸

Илам адырлуу регионго кирип, анда негизинен бир түрдүү эл жашайт. Бул жердеги талаштардын, сотто каралгын иштердин жана расмий форумдардын (жыйындардын) саны башка жактагыларга караганда азыраак болду. Аймакта чай, сүт жана башка айыл чарба азыктары өндүрүлүп, экономикасы бир кыйла өнүккөн. Ал жердеги биздин шериктеш бейөкмөт уюмубуз болсо туруктуу иштеп калган жана адам укуктарынын маселелери боюнча таасирдүү уюм.

Джапа болсо тегиздикте жайгашкан регион болуп, анда адырдын жана талаанын элдери аралаш жашашат. Мына ушундан улам талаш-тартыштардын, соттук процесстердин, ошондой эле расмий форумдардын саны көбүрөөк. Непалдын деңгээлинде алып караганда, аймактын экономикасы орточо өнүккөн. Биз менен иш алып барган шериктеш бейөкмөт уюм – адам укуктарына негизделген аябай таасирдүү уюмдардын бири.

Саптари да түздүктө жайгшкан жана анын калкынын көбүн талаанын эли түзөт. Мында болгон талаштардын, сотто каралган иштердин жана расмий форумдардын саны өтө көп. Аймактагы элдин көбү жакырчылыкта жашашып, алар көп жактан кемсинтилген, жана мында болуп жаткан дискриминация басымдуулук кылат. Жергиликтүү бейөкмөт уюм КККБнын жардамы менен түзүлүп, борбор аларга адам укуктарын коргоого дем берди. Бул болсо өз кезегинде ортомчулук боюнча программаны ишке ашырууда колодонулду.

Аймактын деңгээлиндеги АТКларды түзүү процесси

Жергиликтүү элдин, айрыкча аялдардын арасында ортомчулук кылуу программасы тууралуу маалымат берүү максатында КККБ көп тараптуу - саясий, коомдук жана маданий – жолугушуу уюштурду.

- 1) Массалык/Көп тараптар үчүн жолугушуу Биз жергиликтүү топтор (саясий партиялар, коомдук уюмдар, маданий уюмдар, коомчулукта негизделген уюмдар, жаштардын топтору, ж.б.), аялдардын топтору (энелердин топтору, аялдардын кооперативдери ж.б.), ошондой эле азчылыктардын жана кемсинтилген топтордун өкүлдөрү менен кат алышып, аларды жолугушууга чакырдык. Андан тышкары биз Аймактык (Округдук) Комитеттердин жана айрым жергиликтүү

---

⁸ Шарма, Хари Бакта, 2002-ж., «Непалдагы аймактар боюнча демографиялык маалымат», Катманду: Расмий эмес секторлорду изилдөө жана окутуу борбору

таасирдүү инсандардын келүүсүн өтүндүк; алар, өз кезегинде, башка элдерди да бул жолугушууга чакырмак. Биздин максатыбыз – адам укуктары, негизги мыйзамдар жана ортомчулук кылуу иш-аракеттери жөнүндө маалымат таратуу эле.

Жолугушуу башталганда биз өз максаттарыбыз жана иштөө тартибиз тууралуу так айтып өттүк. Андан соң айылдарда ортомчулук кылуу жана талаштарды чечүү процесси жана анын артыкчылык жактары менен чектөөлөрү жөнүндө келген элге түшүндүрүп бердик. Ошондой эле ортомчулук комитеттери жана волонтер ортомчулар, комитеттин ишин алып баруу тартиптери жана аны мыйзамдаштыруу, комитеттин түзүлүү процесси, анын мүчөлөрүн тандап алуу критериялары тууралуу сөз болду.

2) Айылды Өнүктүрүү Комитети(АӨК)/Аймактык деңгээлдеги чогуу иштешүү программасы

Көп тараптуу жолугушудан кийин, биз ортомчу комитеттерин түзүү жана ортомчуларды дайындоо үчүн атайын АӨК жана-же аймактык деңгээлдеги чогуу иштешүү программасын уюштурдук. Бул топту комитеттерге жана ортомчуларга коюлуучу негизги талаптар менен тааныштырдык. Биз аларга мында иштөөнүн артыкчылык жактарын (жаңы тажрыйбага ээ болуу жана коомдо абройдун көтөрүлүшү сыяктуу) да айтып бердик.

3) Ортомчуларды тандап алуу

Чогулган элге өздөрүнүн талапкерлерин тандап алууну сунуш кылдык. Талапкерлерди сунуштоодон мурун алар муну өз алдынча талкуулашты, албетте алар өз сунуштарына КККБнын каршы болбостугун түшүнүшкөн болчу. Тандалып алынган талапкерлер атайын тренингдерден өткөндөн кийин ортомчу болуп калышты. Ошондой эле алар Айылды Өнүктүрүү Комитетинин деңгээлинде ишке катышуучу бир кишини шайлап алышты. Аймактык деңгээлдеги комитеттерге кошумча дагы бештен жетиге чейин кишилер тандалып алынып, аларга адатта АӨКтүн ортомчусу төрагалык кылды. Мына ушундан соң КККБ талапкерлердин тизмесин толугу менен элге тааныштырп, тандалып алынгандарга карата каршы пикирлер бар же жоктугун аныктады. Эң аягында АӨК, КККБ жана шериктеш бейөкмөт уюм чогулуп алышып, расмий жарыя жасашты. КККБ ортомчуларды өзүтандабайт жана тандоо процессине кийлигишпейт. Элдин өзүнө кожоюндук кылуу жана волонтер болуу мүмкүнчүлүгүн берүү программа үчүн өтө маанилүү.

Эл комитетти уюштуруу жана ортомчуларды тандоо процессинде активдүү ишке тартылгандыктан улам, алар кийинки элдик жыйындарга жана тренингдерге катышууга (б.а. жынысы, кастасы, дини, ээлеген кызматы жана аткарган жумушуна карап дискриминациялоого каршы активист болууга) дилгир. Бул процеске жергиликтүү коомчулук толугу менен катышкандыгына байланыштуу, алар тандап алган волонтерлер ишти аягына чыгарууга өздөрүнө милдеттенме алышкандай.

4) КККБнын жана шериктеш бейөкмөт уюмдун ролу

Жергиликтүү эл ортомчуларды тандашат жана комитеттерди түзүшөт, ал эми КККБ менен шериктеш бейөкмөт уюм ишти алып барууда, мониторинг жүргүзүүдө, долбоорду башкарууда жана техникалык жактан колдоо көрсөтөт.

Айылдын эли талапкерлерди тандап бергенден кийин, биз аларга ыңгайлуу болгондой кылып, тренингдердин өткөрүлүүчү күнүн жана жайын аныктайбыз да, адам укуктары, негизги мыйзамдар (укуктар) жана ортомчулук кылуу жөндөмдүүлүгүгү жана анын процесси (тартиби) боюнча тренингдерди даярдайбыз. Тренинг 40 же 48 сааттан туруп, алты күндүн ичинде, ортомчулардын жашаган айылдарында өткөрүлөт. Андан сырткары, жылына эки жолу 3 күндүк (20 же 24 сааттык) кайталоо тренингдери өткөрүлөт. Бул тренинг комитеттер 6 айдай иштегенден кийин уюштурулуп, волонтерлорго өздөрүнүн тажрыйбалары менен бөлүшүүгө жана алган билимдерин жаңыртууга шарт түзөт.

Биринчи тренингден кийин биз аларга сертификаттарды ыйгарабыз, демек, мындан ары алар ортомчу катары волонтердук негизде иштешсе болот. КККБ тренингден өткөн ортомчулардын тизмесин сотторго, Аймактык администрацияга жана аймактык Полициянын офисине, алар менен бирге АӨКтөргө жана Аймактык Комитеттерге жиберет; мындан ары ортомчулар коомчулуктагы иштер боюнча маалымат булактары катары белгилүү болуп калышат.

Жалпы таасир

Аялдарга карата зомбулук кылуу азайды жана аялдардын коомдук жана айылдык иш-чараларга катышуусу жогорулады

Мындай өзгөрүү сандык көрсөткүч менен эмес, көбүнесе анекдоттук негизде текшерилди. Мындай маселелер боюнча так сандык көрсөткүчтөрдү аныктоо бир топ кыйынчылыктарга турат. Анын үстүнө, бул жолу биз пилоттук долбоордон кийин, же болбосо долбоор ишке ашарылып жаткан мезгилде кандайдыр бир иликтөө жасоого жетише албадык. Ошентсе да, жергиликтүү эл өзү байкоолорду жүргүзүп, зомбулуктун азайгандыгы тууралуу билдирди. Коомдук чогуу иштешүү программаларында, семинарларда жана жолгушууларда эл ортомчулук программаларына ыраазычылык билидиришип, ал үй-бүлөдөгү жана коомчулуктагы пикир келишпестиктерди азайткандыгын, жана башка иштерди сотко жибербестен эле чече алгандыгын айтышты.

Аялдар болсо, үй-бүлөдөгү жаңжалдардын азайгандыгын белгилешти. Алардын күйөөлөрү жана үй-бүлө мүчөлөрүнүн, өзгөчө буга чейин терс акыбалда болгон аларга карата мамилелеринин жакшыра баштагандыгын да көрсөтүштү. Үй-бүлө мүчөлөрү эми аларга үй-тиричилигин аткарууда жардам бере баштаган. Эгерде кичине пикир келишпестиктер болуп калган учурда алар маселени үй-бүлөнүн ичинде эле талкуулоо аркылуу чечкенге аракет жасап калышты. Аялдардын көбү алардын күйөөлөрү сабаган адатын ташташып, анын үстүнө үй иштеринде көмөмкүч болуп калгандыгын айтышты.

Эркектер менен аялдардын ортосундагы дискриминациянын азайышы

Мындай жыйынтык аялдардын түрдүү иш-чараларга, алардын ичинде чечим кабыл алуу жана ортомчулук кылуу сессияларында, маалымдуулукту жогорулатуу иш-аракеттеринде жана тренингдерде активдүү катышуусунун

натыйжасында жетишилди. Аялдардын көбү өздөрүнүн үйдөгү жана коомдогу көнүмүш ээлеген ордунан сырткары, эми коомдун бириктирүүчү жана айылды өнүктүрүүчү бөлүгү болуп калышты.

Ушундай эле жол менен мурун көшөгөнүн артында отуруп келген аялдар эми эркектер менен катар коомдук иш-чараларга катыша башташты. Чынына келгенде, эркектер өздөрү аларды коомдун жана айылдын иштеринде жана ортомчулук комитеттеринде катышууга үндөй башташты.

КККБнын ортомчулук кылуу программасы ишке ашырылып жаткан үч аймактын сотторунда катталган иштердин жалпы статистикасы төмөндөгүдөй:

Мындан 4 жыл мурун – Айылдарда ортомчулук кылуу программасы (АОП) иштей баштаганга чейин:

	АОПко чейин 2001-жылы	АОП учурунда 2004-жылы
Саптари	31,942	22,363
Джапа	2,512	1,592
Илам	492	175

Маалымат булагы: АОП башталгандан тартып жүргүзүлгөн иликтөө, 2004-ж. АОПтун 2004-жылдагы жылдык отчету

Айылдардагы, аймактык соттордогу жана башка тиешелүү мекемелердеги талаш иштердин саны азайды

Сандык көрсөткүчтөрү менен айрым статистикалык маалыматтын бардыгына карабастан, биз көбүнесе жергиликтүү элдин жана ортомчулардын айткандарына таянабыз. Алардын айтымы боюнча, азыр айыл-кыштактардагы талаш иштердин саны азайгандыгы айкын. Мында белгилей кетүүчү башкы нерсе – бул айылдыктардын полицияга же сотко баргандан мурун ортомчулук комитетине кайрылууну туура көрүшкөндүгү.

Статистикалык маалыматтар талаш иштердин азайгандыгын көрсөтөт. Ошентсе да, мында кайсы фактор көбүрөөк роль ойногондугу белгисиз. А бирок, сот кызматкерлери, полиция жана жергиликтүү адвокаттар (юристтер) айылдарда ортомчулук кылуу программасы буга көзгө көрүнөрлүк салым кошту деп эсептешет.

Ортомчулук жыйынындагы кадамдар

Ортомчулуктун кылуунун жалпы тартиби (иш катталгандан тартып, акыркы чечим кабыл алынганга чейин) төмөндөгүдөй:

1. Иштин катталышы – жазуу же оозеки түрүндө
2. Ишти иликтеп чыгуу (ортомчулукка салуу же -----)
3. Экинчи тарап(оппонент) менен байланышуу
4. Иш каралуучу жыйынды белгилөө (күнүн, убактысын жана жайын)

5. Жыйында:

- а. Ортомчу тараптар менен саламдашат
- б. Ар бир киши өзүн тааныштырып чыгат
- в. Ортомчулар бейтараптуулук антын беришет
- г. Жыйындын жүрүшүндөгү эрежелер аныкталат, б.а. сөз сүйлөө, суроо берүү ж.б.
- д. Ишти биринчи жана экинчи тараптар жыйынга түшүндүрүп беришет
- е. Ортомчулар каралып жаткан маселелерди жыйынтыктап чыгышат:
  - Ортомчулук жыйынынын жана соттун артыкчылык жана кемчилик жактарын сунуш кылышат
  - Иш боюнча кабыл алууга мүмкүн болгон укуктук чаралар боюнча суроолорду тактайт
  - Эки тараптын тең пикирлерин сурайт: алар сотко барууну оң көрүшөбү же болбосо ортомчулук жыйынына кайрылышабы.
- ж. Эки тараптын тең «ооба» же «жок» деген бир чечимге келишине өбөлгө түзөт
- з. Кайсы чечим эң туура экендигин аныктоо үчүн тараптарга жардамга келет
- и. Кабыл алынып жаткан чечим кандай жыйынтыкка алып келерин тараптарга түшүндүрөт
- к. Чечимдин кабыл алынуу мөөнөтүн жана шарттарын аныктап, анын мыйзамга карама-каршы эместигин аныктайт
- л. Чечим кабыл алынган учурда, макулдашуу кагазын (келишимди) даярдап, ага тараптардын жана күбөлөрдүн колунун коюлушун камсыздайт
- м. Коомдук номаларга ылайык, талашып жаткан тараптарды жараштырат.
- н. Жыйынды корутундулап, бардык катышуучуларга ыраазычылык билдирет.

Жергиликтүү элдин программа боюнча пикири аябай жакшы. Алар муну өздөрүнүн демилгесиндей кабыл алышып, иштетип жатышат. Айрымдары болсо бул ишке чын көңүлү менен берилгендиктен, программанын туруктуу иштеп кетишине шарт бар.

Бул ыкманын ийгиликтүү болушундагы маанилүү учурлар Волонтердук негизде

Адатта эл кандай гана программа болбосун ага өздөрүнүн катышуусун жана анын туруктуу болушун каалашат. Биз айылдарда ортомчулук кылуу программасынын туруктуу иштеп кетишине бекем ишенебиз, анткени ал эл арасында кеңири тарады жана жергиликтүү коомчулуктун өздүк демилгеси болгондой кылып, иштелип чыкты. Эл бул ишке кызыгат жана активдүү катышат. Программанын чыныгы күчү анын волонтердук негизде экендигинде. Волонтердук жагынан сырткары, КККБ кеңсе товарлары жана башка ишти уюштуруу үчүн керек болгон негизги чыгымдарды каржылады. Бул колдоо такай көрсөтүлбөсө да, биз жергиликтүү өкмөттөн бир аз каражат бөлдүрүүгө аракет кылдык. Биз Айылды Өнүктүрүү жана Аймактык Өнүктүрүү Комитеттеринин астында бул программаны колдоо жана анын туруктуу иштеп калышына өбөлгө түзүү маселелерин койдук. Жыйынтыгында, АӨКтөр азыр өздөрүнүн жылдык бюджетинде атайын статья менен айылдарда ортомчулук кылуу программасы үчүн каражат бөлүп калды. Мунун өзү чоң жетишкендик

болгондугуна карабастан, биз программаны каржылоо маселесин лоббирлөөнү улантып келебиз.

Укукка негиздеп иш алып баруу

Айылдарды ортомчулук кылуу программасын иштеп чыгуу жана ага окутууну укукка негиздөө, Непалдагы адам укуктарын сактоо маданиятынын жана адатынын жоктугун эске алуу менен атайын тандалып алынды. Ортомчуларды даярдоо тренингдери аларга 1) жалпыга бирдей адам укуктары боюнча негизги түшүнүктү; 2) Непал мыйзамдарында аныкталган укуктарды окутат. Мындай даярдык менен алар жергиликтүү коомчулуктун ичинде жана андан сырткары болуп жаткан дискриминацияны, укук бузууларды жана зомбулукту аныктап чыгуу, жана бул маселелерге кайрылуу жөндөмдүүлүгүнө ээ болушат. КККБ жана жергиликтүү эл ортомчулардын иш алып баруусу укукка негизделип жаткандыгын камсыз кылуу максатында, такай байкоо жүргүзүп турушат. Азиядагы башка, мисалы Бангладеште, Шри-Ланкада жана Филиппиндеги ортомчулук кылуу үлгүлөрүндө «бейтарап алып баруучу» ыкмасы колдонулса, анда Непалдагы укукка негизделген ыкма элдин өз укуктарын билүү, аларды коргоо жана иш-чараларды көрүү мүмкүнчүлүгү болгон дагы бир көрсөткүч менен айырмаланат. Эл укукка негизделген ыкманы жогору баалашат; буга алардын жыйындарга чын дилден катышып келаткандыгы күбө боло алат.

Аялдардын Тынчтык Комитеттерининдеги аялдардын жана программага катышкандардын айтымына караганда, алар бул программанын алкагында өткөрүлгөн тренингдерден жана аны ишке ашыруудан улам көп нерселерди билип калышты. Алар белгилеп кеткендей, адатта жергиликтүү коомчулукта ишке ашырылган программалардын пайдасы эркектерге жана айрым белгилүү аялдарга гана тийип келген. Кээ бир программалар болсо бүтүндөй аялдарды бирдей, бөлүп-жаруусуз камтыбагандыгын көпчүлүк айтып өтүштү.

Аялдардын тынчтык Комитети (АТКлар) – 2001-жылдын мартынан 2005-жылдын сентябрына чейин

2005-жылдын сентябрынын аяк ченинде долбоор ишке ашырылган үч аймак боюнча баардыгы болуп 90 АТК түзүлдү. АТКларды түзүү процессинде 8000ге жакын аял маалымдуулукту жогорулатуу программаларында катышышып, ал эми 4865 аял адам укуктары, мыйзамдын негиздери жана ортомчулук кылуу жөндөмдүүлүктөрү боюнча тренингдерден өтүштү. Тренингден өткөндөрдүн ичинен 1993 аял азыркы учурда волонтер ортомчу катары иштеп жатышат. Баары болуп 964 (1273түн ичинен) талаш иш ийгиликтүү чечилген. 28 иш боюнча расмий сот системасында катышууда 24 аялга укуктук жардам көрсөтүлдү.

Тактиканы башка жерлерде колдонуу

Тактиканы ишке ашыруудагы негизги кыйынчылыктар

Жакыр жашаган жана маргиналдашкан (кемсинтилген) топтордогу аялдарды уюштуруу жана аларга маселелерди түшүндүрүү өтө татаал. Бизге аялдарды үй-тиричилигинен сууруп чыгуу вазипасын аткаруу оңойго турган жок.

Долбоор ишке ашырылган үч аймакта тренингден өткөн аялдарды ишке тарта алганыбыз менен, көпчүлүк аялдар дале да биздин демилгеге кошулуу туурасында чечкиндүү боло албай жатышты. Эң башында, сабатсыз аялдар билимдүү, жогору статустагы аялдар менен бир катарга отурууга да батына албай жатты. Ошентсе да, биз арасат пикирдеги аялдарды АТКга катышууга ынандыра алдык. Өздөрүнө ишенбей жатышкандар алардан билимдүүрөөк мүчөлөр деле негизги укуктар, мыйзамдар жана ортомчулук кылуу жөнүндө маалыматы жок экендигин билгенде, бизге аларды ынандыруу жеңилерээк болду. Биз аларга эң негизгиси чогуу болуу жана катышуу экендигин түшүндүрүп, бул максатта маалымат берүү жана чогуу иш алып баруу боюнча программаларды уюштуруп, бул иш-чаралардын натыйжаларын көзөмөлдөп турдук.

Мына ушул багытта, биз бир нече программаларды иштеп чыгып, жамааттарды, айрыкча аялдарды адым укуктары жана аялдардын укуктары, ошондой эле алардын алдында турган мүмкүнчүлүктөр тууралуу окуттук.

Баарынан да негизгиси, биз күйөөлөрдү жана үй-бүлө мүчөлөрүн күндөлүк турмушта укуктарды сактоонун жакшы экендигине ынандыруу үчүн бар күчүбүздү аябай иштедик. КККБ менен шериктеш бейөкмөт алар менен тынымсыз жолугушууларды өткөрүп, түшүндүрүү иштерин алып барышты.

Жаматтагы касталык дискриминациядан улам ар түрдүү касталардын жана класстардын бир жыйынга чогулушу, жадагалса аялдардын арасында да кыйынга турду.

Непалда, айрыкча айыл жерлеринде бардык класстардын жана касталардын өкүлдөрүн белгилүү бир жыйынга бирдей чогултуу аябай таталл. КККБ элдин бүт катмарлары катышмайынча жамаатка негизделген программалардын бири да ийгиликке жетише албастыгына көзү жеткен. Мына ошол себептен, биз дискриминацияны жоюуга жана коомдун бардык катмарларын өз ишибизге тартууга бүт аракетинибизди жумшадык.

Айрыкча, ортомчулук жыйындары элди тегиз тартуу концепциясына таянды. Талаш иштер боюнча тараптар, алардын касталык, класстык, жыныстык, ж.б. айырмачылыктарына карабастан, бирдей деңгээлдеги орундарга отургузулат. Мына ушунун өзү ар бир адамга таасирдүү белги.

Коомдун бардык катмарларын тегиз камтуу негизги концепциясын элге сиңирүү максатында, биз коомдук, интерактивдүү жолугушууларды өткөрүп, элдин мындай концепция тууралуу маалыматын жогорулаттык. Бул жолугушууларда жергиликтүү өкмөттөрдүн мүчөлөрү, тассирдүү саясий, коомдук жана жамаат лидерлери, мугалимдер, окуучулар жана жогорку жана ылдыйкы касталар менен класстардан катардагы адамдарга сөз берилди. Сөз алгандар класстык жана касталык дискриминацияга байланыштуу мыйзамдык, социалдык, диний жана этникалык өбөлгөлөрдү белгилеп өтүштү.

Экинчиден, биз чай программасы, токойлорду калыбына келтирүү программасы сыяктуу жамааттардын ичиндеги көптөгөн майда иш-чараларды уюштурдук, же аларга колдоо көрсөттүк. бул иш-чаралар жергиликтүү элге зор таасир көрсөттү. Алардын натыйжасында дискриминациянын азайгандыгын байкадык. Мисалга алсак, азыр адамдар өздөрүнөн ылдый турган касталардан

сүт жана башка күндөлүк азык-түлүктөрдү сатып ала башташты.⁹ Долбоор ишке ашырылган аймактарды жана АӨКтерде мындай учурлар көп болду («Илам аймагындагы сүт» мисалын карагыла). Жогорку касталардын дүкөндрүндө эми төмөнкү кастадагылар товарларды сатып алып, чай иче алышат.

Үй-тиричилигинен улам аялдардын бош убакытынын аздыгы

Бизге аялдардын тиричиликтеги милдеттерин жана үй-бүлөдөгү ролун эске алууга туура келди. Антпесе, аялдар биздин долбоорго катыша алышпайт. Ошондуктан, пландарыбызды алардын мүмкүнчүлүгүнө карата түзүп, алар бош болгон күндөрдү тандадык. Тренингдерди, жолугушууларды жана башка иш-чараларды аялдардын көпчүлүгүнө ыңгайлуу болгон күндөрү өткөрдүк. Мисалы, жалпы жыйынды майрам күнү күндүз өткөрүп, ал эми күнү бою созулуучу трениндерди жаан-чачын, же болбосо үрөн себүү жана а түшүм жыйноо сезондорунан башка убакыттарга белгиледик. Эң негизгиси, биз күйөөлөрдү жана үй-бүлөлөрдү аялдардын бош убакытынын үнөмдөө максатында үй-тиричилигинде жардам берүүгө чакырдык. Мына ушинтип аялдарды ишке тартуу менен, алардын коомдук жашоого катышуусун камсыздадык.

Аялдар адатта жамаатты активдештирүү жана ортомчулук жыйындарын өткөрүүдө ынтызарлык жана мээнеткечтик сапаттарын көрсөтүп келишет. Аялдарды, айрыкча аялдар үйдөгү милдеттеринен бошонуп чыгууга оңойлук менен жол таппаган чөйрөлөрдө, коомдук иш-чаралар күчтөндүрүүчү нерсе экендиги далилденди.

Илам аймагында сүт чогултуу

Илам аймагында коом негизинен бир өңчөй адамдардан туруп, Хинду кастасы басымдуулук кылат. Касталык абалына карата дискриминациялоо байкалат. Ошондой эле, Илам Непалдагы сүт өндүрүүчү негизги аймактардын бири болуп, анда бир нече сүт чогултуучу өкмөттүк жана жеке менчик борборлору бар. Мындай жайларга төмөнкү кастанын адамдары келип, сүттөрүн тапшыра алышпайт, анткени алардан сүт кабыл алынбайт. Жамааттарда ортомчулук кылуу долбоору (ЖОД) ал жерде иштей баштагандан кийин, ЖОД адам укуктарын жана кемсинтилген топтордун укуктарын коргоо иштерин жүргүздү. Анан бардык касталар катышкан жыйын уюштурулуп, эл талкууга чогулду.

Мааымат берүү программасы, тренингдери жана ортомчулук иш-чаралары болгондон бери, элдин касталык, класстык, жыныстык, ж.б. өзгөчүлүктөргө карата дискриминацияга болгон көз карашы кыйла өзгөргөн. Буга бир мисал, сүт жыйноо борборлорунун биринде эми төмөнкү кастадагылардын сүт кабыл алына баштаган.

Бул кабар аймак боюнча тез эле таралып, сүт жыйноо борборлорунун менеджерлери эми сүттү эч кандай дискриминациясы жок эле, бирдей кабыл алуу чечимине келишти. Муну пайдасы баарына тийди, бирок өзгөчө пайдалуу жагы кемсинтилген топтор жана төмөнкү кастанын өкүлдөрү үчүн болду. Мындай көрүнүш акырындык менен элдин күндөлүк турмушунун бардык тармактарына кире баштады.

⁹ Непалда салтка айланган эреже боюнча, адатта жогорку кастага киргендер төмөнкү кастадагы адамдардын (аларды Далиттер деп коюшат) колу тийген суу, сүт жана башка тамак азыктарын кабыл алышпайт.

Адатта мындай иш-чаралар менен алгачкы ирет жакыр жашаган үй-бүлөлөрдүн көйгөйлөрүнө көңүл бурулат. Ошентсе да, жеке адамдарга багытталган колдоо аялдардын абалын жакшыртууда маанилүү роль ойнойт. Аялдардын талаштарды чечүүдө активдүү катышуусу алардын жөндөмдүүлүктөрүнүн жана мүмкүнчүлүктөрүнүн өсүшүнө конкреттүү таасирин тийгизет. Практикалык жактан алып караганда, мунун өзү жамааттарда аялдардын статусунун таанылышына жол берип, алардын мындан ары өнүгүү мүмкүнчүлүктөрү аныкталды. Салтты бекем тутунган коомчулук үчүн мындай көрүнүш чоң өзгөрүү болуп эсептелет.

Буга чейин эле иштеп келген структураларды долбоор үчүн пайдалануу Ортомчулук иш-чараларын мурун эле түзүлүп, иштеп келе жаткан Айылды Өнүктүрүү Комитеттери аркылуу ишке ашыруу бир топ пайдалуу жана биздин долбоордун жамаатар тарабынан таанылышы үчүн маанилүү экенине ынандык. Непалда АӨКтөр элдин астында социалдык, моралдык жана жамааттык жоопкерчиликти алып жүрөт. Ортомчулук кылуу программасы болсо өз кезегинде АӨКтөр үчүн жамааттардагы алдын алуу чара катары пайда келитрет, себеби программанын алкагында түзүлгөн система талаш-тартыштарды чечип гана тим болбостон, алардын алдын алууда да чоң ролду ойнойт.

Ортомчулукка коюлган чектөөлөр

Кылмыш, зомбулук менен жасалган кылмыш жана башка мамлекетке тиешелүү иштер комитетке берилбейт. Анын үстүнө, ортомчулук комитеттери сабоо, жаман сөздөр менен кемсинтүү сыяктуу үй-бүлөдөгү зомбулук боюнча жеңил иштерди гана карайт. Оор иштер, айрыкча кылмыш иштери сотко же болбосо полицияга берилет.

Комитеттин чечимдери чектөөчү эмес жана тараптардын ыктыярына карап кабыл алынат.

Чечим же болбосо макулдашуулар тараптарга милдеттүү эмес. Ошондуктан эгер макулдашуу тараптарды канааттандырбай калган учурда алар дайыма бул иш боюнча сотко кайрылып, же башка мыйзамдуу жолдорду издей алышат.

Корутунду

Бул тактиканы өз өлкөлөрүндө пайдаланууну чечкендерге айтарыбыз, сиздер эң оболу өлкөдөгү социалдык-маданий жана укуктук системаларды өздөштүрүп алганыңыздар оң. Ошентсе да, тактиканын айрым маанилүү жана башкы учурларын эске алсаңар, анда ийгиликке шарт түзүлөт. Булар:

1. Тактиканын укукка аянып колдонулушун камсыз кылуу
2. Ортомчулардын бейтарап болушу: эч кандай уюмдун мүчөсү болбостугу (саясий, диний, ж.б.у.с.)
3. Жергиликүү башкаруу системасы менен байланышта болуу
4. Ортомчулук процессинде пайдалуу боло ала турган жамааттардагы структуралар (өнүктүрүү комитеттери, фонддору, ж.б.)
5. Расмий адилеттүүлүк (соттук) форумдар, социалдык-маданий уюмдар менен өнөктөш болуу

